

ANUARUL

FACULTĂȚII DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
„JUSTINIAN PATRIARHUL”

pe anul
2017

Tipărit cu binecuvântarea
Preafericitului Părinte

DANIEL

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

Decan – pr. prof. univ. dr. Ștefan Buchiu

Anul XVII – 2017

CUPRINS:

Secțiunea 1: Comunicări susținute în cadrul Congresului Internațional de Teologie „Criterii de recunoaștere și evaluare a picturii bizantine”, desfășurat în perioada 20-24 mai 2017

† DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române
PICTURA BIZANTINĂ – EXPRESIA LITURGICĂ VIZUALĂ A CREDINȚEI ORTODOXE ȘI A VIEȚII SFINȚILOR (p. 13)

Pr. prof. dr. Ștefan BUCHIU
PUTEREA MĂRTURISITOARE A ICOANEI ORTODOXE ÎN GÂNDIREA PĂRINTELUI STĂNILOAE (p. 17)

Pr. prof. dr. Nicolae D. NECULA
NORME LEGISLATIVE PRIVITOARE LA RESTAURAREA PICTURII BISERICEȘTI (p. 31)

Lect. dr. Ștefan BERECHEȚ
CONCEPTUL RELAȚIONAL DE ICOANĂ LA SF. NICHIFOR MĂRTURISITORUL, PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI (p. 37)

Secțiunea II: Comunicări susținute în cadrul Congresului Internațional de Teologie „Viața Bisericilor Ortodoxe în timpul comunismului - persecuție, rezistență și mărturisire”, desfășurat în perioada 23-29 octombrie 2017

† DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române
MĂRTURISIREA CREDINȚEI ORTODOXE ÎN TIMP DE PRIGOANĂ A BISERICII (p. 49)

Pr. prof. dr. Mihai SĂSĂUJAN
ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC ORTODOX SUPERIOR DIN BUCUREȘTI ÎN CONTEXTUL POLITICII DE STAT COMUNISTE (p. 53)

Pr. conf. dr. Gheorghe HOLBEA
TRANSFIGURAREA SUFERINȚEI ÎN TEMNIȚELE COMUNISTE. MĂRTURII (p. 65)

Secțiunea III: Comunicări tematice referitoare la Anul 2017, „Anul omagial al sfințelor icoane, iconarilor și pictorilor bisericești și Anul comemorativ *Justinian Patriarhul* și al apărătorilor ortodoxiei în timpul comunismului”

Pr. prof. dr. Emanoil BĂBUȘ

ÎNVĂȚĂTURI ȘI CURENTE MISTICE, FACTORI DETERMINANȚI ÎN ICONOGRAFIA BIZANTINĂ (p. 83)

Pr. prof. dr. Vasile RĂDUCĂ

CREDINȚA, SACTISFACȚIE INTELECTUALĂ SAU VIRTUTE? (p. 97)

Prof. dr. Mihaela PALADE

PICTORUL ICONAR, TRADUCĂTOR SAU TRĂDĂTOR AL MESAJULUI SPIRITUAL – NIVELE DE LECTURĂ ALE RAZEI DIN ICOANA NAȘTERII DOMNULUI (p. 109)

Conf. dr. Dumitru SORICA

ICOANA ORTODOXĂ, REFLECTARE VIZUALĂ A MĂRTURIEI DE CREDINȚĂ (p. 149)

Pr. conf. univ. dr. Nicușor BELDIMAN

PATRIARHUL JUSTINIAN MARINA, MARTOR ȘI MĂRTURISITOR AL EVANGHELIEI ÎN VREMURI ÎNTUNECATE (p. 155)

Pr. lect. dr. Aurel MIHAI

CULTUL SFINTELOR ICOANE ȘI CRISTALIZAREA ÎNVĂȚĂTURII DE CREDINȚĂ (p. 161)

Pr. lect. dr. Zaharia MATEI

MISIUNE ȘI SLUJIRE PASTORALĂ PRIN CÂNTAREA BISERICESCĂ ÎN VREMEA ARHIPĂSTORIRII PATRIARHULUI JUSTINIAN MARINA (p. 171)

Pr. lect. dr. Vasile CREȚU

PĂRINTELE GHEORGHE CALCIU, MĂRTURISITORUL ADEVĂRULUI ÎN COMUNISM (p. 191)

lect. dr. Andreea BĂNDOIU PREDA

SISTEMUL CARCERAL ȘI ÎNDOCTRINARDA ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ. UN EXPERIMENT SOCIAL UNIC (p. 203)

Secțiunea IV: Miscellanea

Pr. prof. dr. Ștefan BUCHIU

RELAȚIA DINTRE CREDINȚĂ ȘI CUNOAȘTERE ÎN TEOLOGIA PĂRINTELUI DUMITRU STĂNILOAE (p. 215)

Pr. prof. dr. Ștefan BUCHIU

PARADIGMA TRINITARĂ A FAMILIEI ȘI PROVOCĂRILE POSTMODERNISTE (p. 227)

Pr. prof. dr. Nicolae ACHIMESCU

DIALOGUL INTERRELIGIOS CA O NECESITATE ÎN LUMEA DE ASTĂZI. O PERSPECTIVĂ CREȘTINĂ (p. 235)

Pr. prof. dr. Nicolae ACHIMESCU

DIALOGUL INTERRELIGIOS CA ȘANSĂ ÎNTR-O LUME ÎNCRÂNCENATĂ. O EVALUARE CREȘTINĂ (p. 241)

Pr. prof. dr. Constantin PREDA

EVANGHELIA ȘI EVANGHELIILE: DE LA „EVANGHELIA ORALĂ” LA EVANGHELIILE SCRISE (p. 249)

Conf. dr. Adrian LEMENI

**ADEVĂR, CUNOAȘTERE, CREDINȚĂ.
REPERE PROGRAMATICE ÎN PROMOVAREA CONȘTIINȚEI ECLESIALE ȘI MĂRTURISITOARE
ÎN DIALOGUL DINTRE TEOLOGIE, FILOSOFIE ȘI ȘTIINȚĂ (p. 277)**

Pr. conf. dr. Radu MUREȘAN

LUMEA MINUNATĂ A DESENELOR ANIMATE. SAU DE CE PENTRU COPIII DE AZI „LA ÎNCEPUT A FOST IMAGINEA...”? (p. 285)

Diac. lect. dr. Nicolae PREDA

**IMNOGRAFIA PRAZNICLULUI ÎNĂLȚĂRII DOMNULUI (p. 297)
(PERSPECTIVĂ TEOLOGICO-LITURGICĂ)**

Pr. asist. dr. Valentin ILIE

DISCIPLINA „RELIGIE” ÎN ȘCOALĂ: EDUCAȚIE RELIGIOASĂ SAU INIȚIERE SPIRITUALĂ? (p. 303)

Asist. dr. Lucian DOGAN

ANONIMATUL, SEMNĂTURA, MARCA DE PROPRIETATE, LOCALIZAREA ȘI DATAREA LEGĂTURILOR DE CARTE VECHĂ ROMÂNEASCĂ (p. 313)

Pr. asist. dr. Alexandru BARNA

**SEMNIFICAȚIILE TEOLOGICE ALE EXPRESIEI „JOCUL LUI DUMNEZEU”
DIN *AMBIGUA* 71
A SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL (p. 319)**

Secțiunea V: Studia Doctoralia

Diac. drd. Bogdan BĂDIȚA

**ÎNCHISORILE COMUNISTE, ȘCOLI DE RUGĂCIUNE ȘI DESĂVÂRȘIRE
DUHOVNICEASCĂ. MĂRTURII (p. 339)**

Drd. Emanuel BASICA

**ȘAMANISMUL CONTEMPORAN.
INIȚIEREA ȘAMANICĂ ȘI PERSPECTIVELE ȘAMANISMULUI ASTĂZI (p. 347)**

Pr. drd. Constantin BEZDEDEANU

**ASTROLOGIA ȘI RELAȚIA OMULUI CU COSMOSUL. ISTORIC. EVALUARE
CREȘTINĂ (p. 369)**

Diac. drd. Cristian CHIRU

IMNUL DIALOGULUI RELIGIOS (p. 379)

Drd. Alexandru COSTEA

**BISERICA „SFÂNTUL NICOLAE – CRÂNGAȘI” – COMEMORARE LA 31 DE ANI
DE LA DEMOLAREA EI
ÎN ZIUA PRĂZNUirii SFINȚILOR ÎMPĂRAȚI CONSTANTIN ȘI ELENA (p. 389)**

Drd. Alexandru CUȚCHI

**APĂRAREA CINSTIRII SFINTELOR ICOANE ȘI CHIPUL ICONARULUI
ÎN SCRIERILE CUVIOSULUI IOSIF DE VOLOKOLAMSK. *EPISTOLA CĂTRE
ICONAR* (p. 403)**

Drd. Petru DEACONU

**ACTIVITATEA ȘI PERSONALITATEA EPISCOPULUI EVGHENIE HACMAN
ÎN VIZIUNEA LUI IRACLIE PORUMBESCU (p. 419)**

Drd. Adin DIACONESCU

***QUADRAGESIMA*, DE LA POSTUL DE 40 DE ORE, LA CEL DE 40 DE ZILE (p.
427)**

Drd. Cătălin DOBRI

**REALITATEA MINȚII AUTONOME RELIEFATĂ PRIN GÂNDIREA
SFÂNTULUI PAISIE AGHIORITUL ȘI A UNOR CERCETĂTORI
CONTEMPORANI (p. 435)**

Drd. Mihai GRIGORAȘ

CONSIDERAȚII ASUPRA VIETȚII ȘI OPEREI LUI IOAN SCOT ERIUGENA (p. 445)

Drd. Ilche MICEVSKI

CUNOAȘTEREA ȘI ÎNDUMNEZEIREA PRIN BISERICA, ÎN GÂNDIREA SFÂNTULUI IUSTIN POPOVICI (p. 455)

Drd. Ionuț Alexandru PLEȘCĂU

INFLUENȚA BIZANTINĂ ÎN RENAȘTEREA FLORENTINĂ (p. 463)

diac. drd. Gheorghe Cristian POPA

IMPACTUL MEDIULUI SOCIO-VIRTUAL ASUPRA PERSOANEI UMANE (p. 469)

Drd. Florin STĂNESCU

CARACTERISTICI GENERALE PRIVIND CUNOAȘTEREA ÎN HINDUISMUL *ADVAITA VEDĀNTA* (p. 479)

Drd. Ionuț ȚAPU

RADICALISMUL ISLAMIC ÎN EUROPA DE ASTĂZI: CAUZE ȘI CONFIGURARE (p. 493)

Secțiunea VI: Omagieri, reportaje, recenzii

Pr. conf. dr. David PESTROIU

REPERE MISIOLOGICE ACTUALE ÎN OPERA PĂRINTELUI PROFESOR VALER BEL. OMAGIU LA ÎMPLINIREA VÂRSTEI DE 65 DE ANI (p. 507)

Conf. dr. Adrian LEMENI

ACTIVITĂȚILE DESFĂȘURATE DE CENTRUL DE DIALOG ȘI CERCETARE ÎN TEOLOGIE, FILOSOFIE ȘI ȘTIINȚĂ, PE PARCURSUL ANULUI 2017 (p. 515)

Secțiunea VII: Cronica Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, pe anul 2017 (p. 523)

Drd. Ilche MICEVSKI

Coordonator: pr. prof. dr. Ștefan BUCHIU

CUNOAȘTEREA ȘI ÎNDUMNEZEIREA PRIN BISERICA, ÎN GÂNDIREA SFÂNTULUI IUSTIN POPOVICI

Abstract: This study is an approach on the thought of St Justin Popovic upon knowledge and theosis through Church. St. Justin Popovic writes about Jesus Christ and the Church as being a single divine-human organism. Jesus Christ is the head of this organism and the Church is the body. The Church is the extension of Christ in eternity and within the Church is possible the union between Man and God. În the Church, knowledge and theosis are being hindered by sin, but advancing in knowledge and theosis is helped by virtues and the Holy Sacraments. Through the Grace obtained within the Church, the mind and reason are being sanctified and this becoming capable of deeper knowledge of the divine mysteries. The human reason gets unified with the divine reason-Jesus Christ- thus getting to know the mysteries of God and of the Creation through Jesus Christ, as possible it can be for a human being.

Keywords: St. Justin Popovic, knowledge, church, sacraments, virtues.

În gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici, toate sunt legate indisolubil de Persoana Mântuitorului Iisus Hristos, de aceea, nici învățătura despre Biserică nu face excepție. Hristos este capul Bisericii, iar Biserica este trupul Lui, amândoi formează o unitate care nu poate să fie separată. Biserica este comuniunea unde taina lui Dumnezeu se unește cu taina omului, așa explică Sfântul Iustin formarea Bisericii. Mântuitorul Iisus Hristos se face nu numai cap al Bisericii, ci însăși ființa ei și scopul existenței ei, rămânând permanent în Biserică până la sfârșitul veacurilor. Biserica este prelungirea lui Hristos, ca El să fie permanent cu noi, până la a doua Sa venire. „Dumnezeul om este ființa și scopul, sensul și valoarea absolută a Bisericii. El este sufletul ei, inima și viața ei. El este Biserica în toată plinătatea ei divino-umană. Pentru că Biserica nu este altceva decât Dumnezeu-om prelungit în toți vecii: «Iată, Eu cu voi sunt în toate zilele până la sfârșitul veacului» (Mt 28, 20; vezi Ef 1, 21-23)”¹. De aceea, cunoașterea și îndumnezeirea omului sunt posibile numai în Persoana lui Hristos și în Trupul lui Hristos – Biserica.

Unirea celor dumnezeiești cu cele omenești se realizează cel mai bine în cadrul Bisericii sau în Trupul lui Hristos, în organismul divino-uman al Bisericii. Și așa se constituie taina Bisericii ca Trup al lui Hristos și taina îndumnezeirii noastre prin Biserica în Hristos. Taina Bisericii este Mântuitorul Hristos, deoarece în Biserică se arată toată plinătatea lui Hristos. Având toată plinătatea lui Hristos în Biserică, avem și toată plinătatea cunoașterii creației și a lui Dumnezeu în Biserică și prin Biserică, datorită din plinătatea lui Hristos.

¹ Arhimandritul Iustin POPOVICI, *Omul și Dumnezeu – Om, Abisurile și culmile filosofiei*, Studiu introductiv și traducere: pr. prof. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr., Prefață: prof. Ioannis N. Karmiris, Postfață: Panayotis Nellas, Ed. Deisis, Sibiu 1997, p. 127. „Biserică – aceasta este Dumnezeu-om Hristos prelungit prin toate veacurile și prin toată veșnicia”, (Arhimandrit Dr Justin POPOVICI, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, Књига трећа, (*Dogmatica Bisericii Ortodoxe*, vol. 3), Манастира Св. Ђелије код Ваљева, Београд 1978, p. 10).

Plinătatea cunoașterii și a îndumnezeirii omului se dobândesc prin umanitatea asumată de Hristos și îndumnezeită în Ipostasul Său dumnezeiesc. Hristos, în divino-umanitatea Sa ne ajută să ne împărtășim de plinătatea Sa în Biserică, prin organismul Său divino-uman în care suntem membri. Fără Hristos, Biserica nu se poate defini pe sine și nici creștinii nu se pot defini fără Hristos. De aceea, „definiția Bisericii, viața Bisericii, scopul ei, spiritul ei, programul ei, metodele ei – toate acestea sunt date în minunata Persoană a Dumnezeuului-om Hristos”². Din aceste cuvinte înțelegem un singur lucru, nu putem să facem nimic fără Persoana lui Hristos în Biserică (*In 15, 5*).

Biserica este centrul în care Dumnezeu Sfânta Treime se descoperă omului credincios și se unește cu el prin împărtășirea cu Hristos. Sfânta Treime se arată în Hristos, în Biserică, Ea este ținta finală a omului în îndumnezeirea sa și în cunoașterea sa, dar cunoaște atât cât Dumnezeu voiește să-i descopere. „Biserica, și în ea toată iconomia divino-umană a mântuirii, adică a îndumnezeirii, are un singur scop: totul să facă logic, toate să le sfințească, toate să le facă membre în trupul divino-uman al Bisericii, și în acest mod să înapoieze atotunitatea logică și atotraționalitatea logică”³. În acest mod, toate împreună cu omul în frunte se desăvârșesc în Trupul lui Hristos și omul devine biserica lui Dumnezeu. Ce poate fi mai frumos decât acesta, ca Însuși Dumnezeu să sălășluiască în inima omului, iar omul să aibă în sine centrul cunoașterii tainelor dumnezeiești și cunoașterea tainelor rațiunilor lucrurilor. Bineînțeles, Tainele dumnezeiești nu vor fi descoperite pe deplin din partea lui Dumnezeu, pentru că tainele care țin de ființa lui Dumnezeu vor rămâne veșnic o taină de nepătruns pentru mintea omului. Tainele dumnezeiești se pot cunoaște în Biserică, pentru că veșnicia și temporalitatea se împletesc în spațiul și timpul sacru al Bisericii. Omul tinde spre veșnicie și spre infinit deoarece este chipul Dumnezeului cel veșnic, iar în Biserică are posibilitatea să depășească tot ce este limitat și pământesc și să se înalțe spre tainele dumnezeiești. „Spiritul omenesc dorește neîncetat cunoașterea infinită, viața infinită, existența infinită. Iar prin acestea el urmărește un singur lucru: să învingă pe de o parte ceea ce este trecător, limitat, mărginit, iar pe de altă parte să facă puțință și să-și asigure ceea ce este veșnic, infinit și nelimitat”⁴.

Este adevărat că omul se poate îndumnezei și că poate să cunoască multe lucruri tainice, ascunse vederii, dar cunoașterea și îndumnezeirea sunt împiedicate de păcatele săvârșite de către om. Atât timp cât omul rămâne în starea de păcat, cunoașterea și îndumnezeirea lui nu pot avansa nicidecum. Păcatul constă în alegerea liberă de a nu cunoaște prin Dumnezeu, ci prin propriile puteri omenști, ceea ce se numește cunoaștere autonomă. „De unde păcat în lumea creată de Dumnezeu Logosul cel fără de păcat?”, se întreabă Sfântul Iustin Popovici, și răspunde: „De la folosirea greșită (abuzul, subl. ns.) a puterilor logosice creatoare. Puterea logică care prin voia liberă se folosește greșit (se abuzează, subl. ns.) astfel încât să nu meargă către scopul său: Dumnezeu Logosul, nu lucrează pentru El ci împotriva Lui, este păcat. Și mai mult, ea este putere care ca scop propriu s-a proclamat pe sine sau o altă creație anume”⁵.

Atunci când omul abuzează de încrederea încredințată de Dumnezeu, se îndepărtează de Creatorul său și își întunecă puterile gnoseologice din ființa lui. Păcatul face ca omul să nu poată să înainteze în cunoaștere prin propriile puteri, sau poate până la un anumit punct, dar nu poate vedea sau intui rațiunile logosice care duc spre Logosul creator. Ca omul să poată să cunoască cu adevărat, este nevoie să-și reînnoiască centrul cunoașterii

² Arhim. I. РОПОВИЦІ, *Оmul și Dumnezeuul – Om, Abisurile...*, p. 74.

³ Архим. Др. Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, p. 38.

⁴ Arhim. I. РОПОВИЦІ, *Оmul și Dumnezeuul – Om, Abisurile...*, p. 116.

⁵ Архим. Др. Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, p. 44.

din persoana sa, deoarece prin căderea în păcat, omul a întunecat și centrul gnoseologic. „Pierzând prin căderea în păcat centrul persoanei dat de Dumnezeu, și care este după chipul dumnezeiesc, prin urmare omul pierde și centrul gnoseologic, pentru că însăși căderea omului este κατ' ἔξοχην (mai întâi) gnoseologică, pentru că omul încalcă cunoașterea dată de Dumnezeu, ca să dobândească «cunoașterea binelui și răului» prin Dumnezeu, folosindu-se de metoda Satanei”⁶.

Omul care rămâne în păcat, este despărțit de Dumnezeu, se face pe sine un centru al cunoașterii și toate le cunoaște după măsura lui păcătoasă. Atunci, rațiunea și mintea sunt întunecate și nu pot accesa cunoașterea pe care Dumnezeu o dăruiește, ci rămân în întunericul necunoașterii sau în cunoașterea întunecată și suficientă sieși. Ca rațiunea și mintea să fie capabile de cunoaștere, este nevoie de schimbarea lor în rațiune și minte curate și luminate. Este nevoie de schimbarea minții, adică de metanoia, de părăsirea patimilor și a păcatului, ca mintea să fie curată și luminată. Metanoia este începutul cunoașterii celei bune. „Necesitatea metanoi în nevoința credinței dovedește că momentul central al credinței este gnoseologic”⁷. Prezența păcatului în mintea omului nu permite cunoașterea cea adevărată să lumineze centrele gnoseologice aflate în rațiunea și mintea omului. Dacă centrul gnoseologic este luminat de harul și lumina lui Dumnezeu, cunoașterea se află într-o continuă mișcare în cunoașterea creației și mai important, în cunoașterea lui Dumnezeu. „Iar inima curată și mintea curată produc cunoaștere curată. Îndreptate spre Dumnezeu, curățate și vindecate, organele cunoașterii dau cunoaștere curată și sănătoasă a lui Dumnezeu; îndreptate spre lucruri, dau cunoaștere curată și sănătoasă despre lucruri”⁸.

Cu cât mai mult omul se înalță spre Dumnezeu, cu atât mai mult harul dumnezeiesc lucrează în el. Cu cât viața omului este mai virtuoaasă, cu atât și capacitățile lui gnoseologice sunt capabile să cunoască⁹. Practicând virtuțile și primind Sfintele Taine în Biserică, omului i se arată tainele lucrurilor create și cunoașterea lui sporește până la cunoașterea lui Dumnezeu. Tainele lumii se descoperă prin Tainele primite în Biserică lui Hristos. „Toate tainele ființei omenеști, și toate ființele văzute și nevăzute ce sunt în el și în jurul lui, în timp și în veșnicie, i se arată omului numai prin Dumnezeu Logosul devenit om – Dumnezeul-om Domnul Iisus Hristos. Se arată și arată că ele sunt și temporal și veșnic o fericire pentru ființa umană, sunt percepute de om numai în trupul divino-uman al Bisericii lui Hristos, prin

⁶ Преподобни отац Јустин, *Проблем личности и познања по учењу Светог Макарија Египатског (Problema persoanei și a cunoașterii după învățătura Sfântului Macarie Egipteanul)*, în coll. *Сабрана дела светог Јустина Новог у 30 књига*, Књига 8-9, Манастир Телије, Београд 1999, p. 53.

⁷ Преп. Јустин, *Проблем личности и познања...*, p. 83. „De aceea, atunci când luptă împotriva păcatului, oamenii care au duhul și credința lui Hristos se luptă să restabilească în ei simțirea deplină și integrală a lumii ca să ajungă la plinătatea și integralitatea omului”, (Arhim. I. POPOVICI, *Оmul și Dumnezeu – Om, Abisurile...*, p. 51).

⁸ Преп. Јустин, *Гносеологија Светог Исака Сирина (Gnoseologia Sfântului Isac Sirul)*, în coll. *Сабрана дела Светог Јустина Новог у 30 Књига*, Књига 8-9, Манастир Телије код Ваљева, Београд, 1999, p. 173. „Lumina dumnezeiască și sfințenia deschid ochii sufletului nostru către realitățile veșnice atât ale acestei lumi cât și ale celeilalte, în timp ce întunericul păcatului orbește și nu ne lasă să vedem nimic din ceea ce este dumnezeiesc și veșnic, nici în lumea aceasta nici dincolo de ea (vezi *In 2, 10; Ef 1, 18*)”, (Arhim. I. POPOVICI, *Оmul și Dumnezeu – Om, Abisurile...*, p. 92).

⁹ „Cunoașterea despre Dumnezeu se dobândește cu viață în Dumnezeu. Din evlavie – cunoaștere. Ce fel și câtă evlavie – astfel și atâta cunoaștere lui Dumnezeu. În aceasta este toată gnoseologia evanghelică. Numai viața vrednică de Dumnezeu dă și cunoaștere vrednică despre Dumnezeu”, (Arhim. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, pp. 38-39).

Sfintele Taine și Sfintele virtuți...”¹⁰. Virtuțile îl fac pe om să crească în asemănarea lui cu Dumnezeu și să primească îndumnezeirea¹¹.

Virtuțile și Tainele sunt inseparabile, nu se pot face separat, virtuțile sunt dependente de harul dumnezeiesc care se primește prin Taine, iar Tainele devin nelucrătoare în om, dacă omul nu practică virtuțile dumnezeiești. „Harul Sfințelor Taine și harul sfințelor virtuți sunt de o ființă. Ele ies una din alta, cresc una din alta, se desăvârșesc una cu alta”¹².

Sfintele Taine și sfintele virtuți ne unesc cu Hristos, iar prin această unire rațiunea omului se unește cu Rațiunea divină și devine capabilă să înainteze în cunoașterea tainelor dumnezeiești despre lume și Dumnezeu. „În Biserică prin Sfintele Taine și sfintele virtuți Dumnezeu-om Hristos se sălășluiește în noi, trăiește în noi”¹³. Cu cât se desăvârșește mai mult, cu atât Îl va avea și pe Dumnezeu în centrul său gnoseologic. „Cele ale lui Dumnezeu se cunosc prin ceea ce este dumnezeiesc. Dumnezeu se cunoaște prin Dumnezeu, - aceasta este regula apostolică și patristică în teoria creștină a cunoașterii, gnoseologia. Omul, cu cât mai mult îl are în sine pe Duhul lui Dumnezeu, cu atât mai mult îl cunoaște pe Dumnezeu și ceea ce este lui Dumnezeu”¹⁴. De aceea, când omul îl are în inima și mintea sa pe Dumnezeu, mai ales pe Domnul Iisus Hristos, toate organele și simțurile lui se sfințesc și se îndumnezeiesc. Prin divino-umanitatea lui Hristos, mintea, rațiunea, inima, voința, conștiința și viața omului devin dumnezeiești și desăvârșite, și totul ce face, face prin Dumnezeu și trăiește prin și cu Dumnezeu, devine dumnezeu după har¹⁵. Importanța virtuților în procesul cunoașterii o subliniază Sfântul Iustin Popovici spunând că „virtuțile nu sunt numai puteri creatoare ale cunoașterii, ci și principiul cunoașterii” și prin ele „omul înaintează din cunoaștere în cunoaștere”¹⁶.

Sfântul Iustin Popovici enumeră următoarele virtuți importante pentru atingerea curăției și cunoașterii în viața omului: credința, rugăciunea și postul, iubirea, blândețea și smerenia, răbdarea și umilința¹⁷. După enumerarea virtuților, precizează că misiunea Bisericii este „să facă din aceste nevoinți-virtuți divino-umane metodele de viață ale poporului; să țese din aceste virtuți divino-umane harice sufletul și viața poporului”¹⁸. Credința este baza cunoașterii mai întâi a lui Dumnezeu, iar apoi a omului și a lumii. În credință omul se cunoaște pe sine și se cunoaște ca chip al lui Dumnezeu. „Prin credință omul se găsește pe sine, esența cea după chipul dumnezeiesc a persoanei sale, caracterul treimic al naturii sale”¹⁹. Prin credință omul cunoaște Chipul după care a fost creat, adică pe Hristos, de aceea credința este o întâlnire personală cu Hristos, o întâlnire cu izvorul cunoașterii în viața omului. Domnul Iisus Hristos este Dumnezeu și știm că Dumnezeu nu poate fi cunoscut în ființa Sa,

¹⁰ Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, р. 514.

¹¹ „Тоате legile morale dumnezeiești izvorăsc din Sfintele Taine și se realizează prin Sfintele Virtuți”, (Arhim. I. PEROVICI, *Omul și Dumnezeu – Om, Abisurile...*, p. 106).

¹² Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, р. 583. „Sfintele virtuți sunt din Sfintele Taine, izvorăsc din ele. Sfintele Taine sunt talanți. Talanți sunt dați să se lucreze cu ei (*Mt* 25, 16). Harul este dat, dar trebuie să fie lucrat și prelucrat, practicat în sfintele virtuți”. Отац Јустин ПОПОВИЋ, *На Богочовечанском путу (Pe calea divino-umanității)*, Издање Манастира Ћелије код Ваљева, Београд, 1980, р. 181; „Virtuțile sunt de o ființă între ele, de aceea se și nasc una de la alta”, (Преп. Јустин, *Гносеологија...*, р. 163).

¹³ Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, р. 577.

¹⁴ Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, р. 293.

¹⁵ Ј. ПОПОВИЋ, *На Богочовечанском путу*, р. 231.

¹⁶ Преп. ЈУСТИН, *Гносеологија...*, р. 192.

¹⁷ Vezi: Arhim. I. PEROVICI, *Omul și Dumnezeu – Om, Abisurile...*, pp. 77-78.

¹⁸ Архим. I. PEROVICI, *Omul și Dumnezeu – Om, Abisurile...*, р. 79.

¹⁹ Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, р. 81.

dar poate fi cunoscut prin natura umană pe care a însușit-o pentru mântuirea noastră și prin credința prin care Îl mărturisim ca Dumnezeu adevărat. Cunoașterea izvorăște din credință, pentru că este nevoie de credință atunci când rațiunea și mintea omului se înalță spre cunoașterea tainelor de neînțeles ale lui Dumnezeu, mai ales taina Persoanei Domnului Iisus Hristos.

Rugăciunea îl disciplinează pe om și îi ușurează înaintarea în cunoaștere. „Rugăciunea, mai ales cea liturgică, este cel mai delicat pedagog al minții, al inimii și al întregii persoane”²⁰. Prin rugăciune, toate virtuțile cresc și se înmulțesc în ființa omului, iar omul devine purtător de Hristos. Cunoașterea vine prin Hristos și de la Hristos, iar rugăciunea îl ajută pe om să ajungă la Hristos mai ușor. Rugăciunea ajută pătrunderea harului lui Dumnezeu în om, și prin aceasta îl ajută să vadă și să cunoască prin Hristos. Rugăciunea are scopul ca „fiecare gând, fiecare vedere să le transforme în gândul lui Hristos, în vederea lui Hristos”²¹. Rugăciunea îl „construiește pe om și îl face biserică”²², un lăcaș unde Dumnezeu își face templu și unde se slujește liturghia interioară, adică în inima omului. De aceea, Sfântul Iustin spune că rugăciunea este „inima trupului divino-uman al Bisericii”²³.

Cunoașterea, desăvârșirea și îndumnezeirea omului depind de virtuțile săvârșite, dar nu se vor îndeplini fără virtutea iubirii, care este cea mai mare virtute dintre toate. Toate virtuțile duc spre iubire și se împlinesc în iubire, deoarece, Dumnezeu este iubire (*1 In 4, 8*). „Iubirea dă o cunoaștere substanțială (reală, adevărată) a lui Dumnezeu; «ἀγαπητικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς» (puterea dragostei a sufletului) este instrumentul gnoseologic central pentru cunoașterea lui Dumnezeu”²⁴ (*1 In 4, 8*). „În iubire este puterea gnoseologică veșnică, care conduce pe Dumnezeu în suflet, (Îl, subl. ns.) arată pe Dumnezeu sufletului, Îl face pe Dumnezeu vizibil. Iubirea este arătarea lui Dumnezeu, arătarea lui Dumnezeu sufletului, precum este credința – arătarea omului, arătarea omului (în față, subl. ns.) lui Dumnezeu”²⁵.

Cea mai mare virtute este temelie și începutul creșterii și înaintării în cunoașterea lui Dumnezeu. Iubirea pe care Dumnezeu o are pentru om și lume, este un izvor adevărat de cunoaștere, dar nu o cunoaștere care se poate limita în granițele rațiunii umane, ci este o cunoaștere care depășește rațiunea. „Această iubire în același timp este și izvorul adevăratei cunoașteri și cunoștințe divine și divino-umane. De aici și exclusiv principiul gnoseologic neotestamentar: cine Îl iubește pe Dumnezeu, el Îl cunoaște pe Dumnezeu (*1 In 4, 7-8*): Îl cunoaște pe Dumnezeu cu o cunoaștere supramentală, suprarățională, cu o cunoaștere în care participă întreg omul nostru lăuntric, cu chip dumnezeiesc și care tânjește după Dumnezeu. Iar această iubire omul o primește și o dezvoltă [...] prin sfințele Taine și sfințele virtuți”²⁶. Toată această cunoaștere nu se poate primi fără Biserica lui Hristos, unde Sfânta Treime își revarsă harul și darurile Sale cele bogate asupra oamenilor credincioși și doritori de cunoaștere.

Numai prin Biserică se descoperă tainele divine și tainele lumii și a omului. În Biserică primim toate cele dumnezeiești prin Domnul Iisus Hristos, Care este capul Bisericii, sfințindu-se și îndumnezeindu-se cele omenești și toate în virtutea iubirii. „Numai inimile celor «uniți în iubire» vin la «cunoștința tainei lui Dumnezeu Tatăl și a lui Hristos». Prin iubire inima introduce mintea în toată bogăția «tainei lui Dumnezeu Tatăl și a lui Hristos»,

²⁰ J. ПОПОВИЋ, *На Богочовечанском путу*, p. 121.

²¹ J. ПОПОВИЋ, *На Богочовечанском путу*, p. 213.

²² Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, p. 89.

²³ J. ПОПОВИЋ, *На Богочовечанском путу*, p. 165.

²⁴ Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, pp. 94-95.

²⁵ Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, p. 97.

²⁶ Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, p. 115.

adică a Bisericii. Dar inima, unită prin iubire «cu toți sfinții», unită cu inima tuturor acestora, adică cu inima sobornicească și sfântă a Bisericii, inima aceasta dobândește «încredințarea» atâteadevărilor și atâtevalorii lui Hristos și a tainei Lui: Biserica [...] Numai atunci când este încorporată în mintea divino-umană a Bisericii, mintea omenească se curăță și se transformă și se sfințește atât încât să ajungă la desăvârșirea ei. Numai atunci omul se cunoaște pe sine însuși și cunoaște și lumea din jurul lui, pe Dumnezeu și creația Lui, pe Dumnezeu-om și taina Lui prea sfântă – Biserica; și atunci trăiește atotunitatea «logosică». Atunci mintea ajunge la «încredințarea» că în Biserică se găsesc «toate comorile înțelepciunii și ale cunoștinței ascunse» (Col 2, 3).

În Biserica aflată aici, în lumea noastră omenească, și prin care lumea noastră se unește în mod organic cu lumea cerească. Pentru că organismul ei divino-uman cuprinde toate lumile [...]. În Biserică se găsesc «toate comorile înțelepciunii și ale cunoștinței» - ale cunoștinței despre Dumnezeu, despre lume, despre veșnicie, despre toate lumile lui Dumnezeu. Pentru că tot ceea ce este al lui Dumnezeu devine prin Biserică și al omului. Numai prin Dumnezeu-om toate cele dumnezeiești devin ale omului. Și aceasta în trupul lui divino-uman, în Biserică²⁷. În Biserică avem chemarea să fim desăvârșiți precum este Dumnezeu, „fiți desăvârșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârșit este (Mt 5, 48). Iar aceasta înseamnă că: granița persoanei și a cunoașterii este – infinitul²⁸.

Desăvârșirea omului și îndumnezeirea lui sunt organic legate de Biserică, de Trupul lui Hristos. Așadar, și cunoașterea este strâns legată de comuniunea cu Hristos și unirea cu El în sânul Bisericii. Cunoașterea se dobândește atunci când omul va dobândi mintea lui Hristos, rațiunea lui Hristos, când Îl va avea pe Hristos în inima sa. De aceea, „fără divino-umanizare, cunoașterea tainelor divino-umane a lui Hristos este imposibilă. Ca să fie capabil pentru astfel de cunoaștere este necesar ca omul să-L aibă pe Hristos în centrul capacităților sale gnoseologice, să aibă Chipul lui Hristos în mintea sa, ca mintea să fie împlinită de Hristos și după chipul lui Hristos²⁹. Este foarte important pentru om ca mintea lui să fie hristificată și îndumnezeită prin Hristos în Biserică, pentru că fără Hristos, omul nu poate cunoaște și înțelege tainele lucrurilor. În Biserică se descoperă cunoașterea și taina persoanei, deoarece atunci când omul se umple de harul dumnezeiesc, își însușește însușirile gnoseologice care izvorăsc din Persoana divino-umană a lui Hristos, Dumnezeu-Fiul.

Unirea cu Hristos se săvârșește în Sfânta Liturghie, prin împărțirea cu Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos. În acest moment omul se unește deplin cu Hristos și participă la viața lui Hristos și în Hristos³⁰. În Sfânta Euharistie, omul este pătruns de Persoana Domnului Hristos și toate centrele gnoseologice sunt luminate și îndumnezeite. Domnul Iisus Hristos devine dorit în sens gnoseologic și este văzut și cunoscut ca un ideal al cunoașterii³¹. Rațiunea umană se unește cu Rațiunea divină, se îndumnezeiește în ea și se sfințește, devine capabilă de cunoașterea Adevărului și tainelor lumii. Rațiunea umană se hristifică și cunoaște prin Rațiunea divină rațiunile lucrurilor create. „Dumnezeu și omul în Persoana Dumnezeului-om sunt uniți neseplat; rațiunea omului nu se distruge, ci se renaște, se curăță, se sfințește, se îndumnezeiește, se adâncește și devine capabilă pentru cunoașterea adevărilor divino-umane ale vieții. În Dumnezeu-om este real și ipostatic dat întreg adevărul fără excepție, tot Adevărul absolut. De aceea, în neamul omenesc numai El are și dă cunoașterea integrală a Adevărului. Omul care tânjește să cunoască Adevărul îi rămâne

²⁷ Arhim. I. РОПОВИЦИ, *Оmul și Dumnezeu – Om, Abisurile...*, pp. 197-198.

²⁸ Преп. ЈУСТИН, *Гносеологија...*, p. 194.

²⁹ Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, p. 137.

³⁰ Ј. ПОПОВИЋ, *На Богочовечанском путу*, p. 174.

³¹ Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, p. 67.

un singur lucru: să se coîntrepeze cu Dumnezeu-om, să se unească trupește cu El, să devină membru trupului Lui Divino-uman – Biserica (Ef 5, 30; 3, 6). Dobândind acestea, el dobândește «minteа lui Hristos» (1 Co 2, 16), și prin Hristos gândește, prin Hristos trăiește, prin Hristos simte, și așa dobândește cunoașterea integrală a Adevărului³². Numai în Biserică omul poate să atingă scopul său să-L cunoască pe Dumnezeu, pentru că numai în Biserică se poate uni cu Dumnezeu și să-L cunoască de aproape sau în interiorul său. Rațiunea și mintea omului se desăvârșesc și se îndumnezeiesc într-atât, încât cunosc direct prin Dumnezeu Fiul cel întrupat și prin Duhul Sfânt.

Biserica este mijlocitoare, dar și spațiul sacru unde rațiunile se pot arăta în lumina cunoașterii celei adevărate în rațiunea umană. Sfântul Iustin Popovici spune că, „Numai coîntropată cu rațiunea divino-umană a Bisericii, rațiunea umană într-atât se curăță, transfigurează, sfințește, desăvârșește, că dobândește desăvârșirea supremă. Atunci, doar atunci ea se înțelege și pe sine, și lumea din jurul ei, și pe Dumnezeu și creația Lui, și pe Dumnezeu-om și taina Lui preasfântă – Biserica; și trăiește atotunitatea logică a lucrurilor, atotfelului logic, atotraționalitatea logică”³³.

Prin Sfânta Euharistie, omul este capabil să cunoască că rațiunea și mintea lui pot ajunge la cunoaștere și la îndumnezeire numai prin Hristos, numai prin Rațiunea divină. În Hristos cel întrupat pentru noi, omului i se descoperă scopul logic al creației și mai ales al omului. În Euharistie, omul vede pe Hristos ca Logosul divin în care descoperă finalitatea logică a lucrurilor. În Sfânta Euharistie, omul înțelege și cunoaște că „Dumnezeu Logosul cel întrupat este singura Rațiune, singurul Logos, singura Logică a vieții și a lumii. În El este logositatea dreaptă și raționalitatea rațiunii umane; în El este logositatea adevărată și caracterul logic al rațiunii umane. Numai în El și prin El rațiunea umană revine la sine, la ființa adevărată, la sensul adevărat, la viața adevărată: viața sfântă”³⁴. Numai în Hristos și prin Hristos mintea și rațiunea se îndumnezeiesc, de aceea Sfânta Euharistie este vitală pentru omul care vrea să cunoască pe Dumnezeu. Este nevoie de unirea cu Hristos. „Îndumnezeirea minții se dobândește prin κρῆσις (unirea) minții cu mintea Dumnezeului-om”³⁵, și toate acestea sunt posibile în comuniunea și unirea între om și Dumnezeu în Sfânta Euharistie, în comuniunea Bisericii lui Hristos, Logosul lui Dumnezeu.

Gândirea teologică a Sfântului Iustin Popovici nu exclude Biserica lui Hristos ca mediu unde cunoașterea omului poate atinge culmi înalte, ci cunoașterea rațională și cea apofatică ajung la împlinire numai în sânul Bisericii. Biserica ca Trup al lui Hristos, este necesară în progresul cunoașterii umane, deoarece numai în Hristos prelungit prin Biserică, rațiunea și mintea umană se pot desăvârși pentru cunoașterea rațiunilor lumii create și pentru cunoașterea lui Dumnezeu.

Cunoașterea adevărată se primește în Biserică, prin săvârșirea virtuților și prin primirea Sfintelor Taine, unde harul lui Dumnezeu luminează rațiunea și mintea umană, unindu-le cu Dumnezeu. Cunoașterea se dobândește prin Hristos și în Hristos, pentru că Hristos este deținătorul tainelor creației și a lui Dumnezeu, și prin divino-umanitatea Lui, aceste taine pot fi accesate și de către om, atât cât Dumnezeu voiește să le descopere. Unirea nemijlocită cu Hristos în Sfânta Euharistie, și cunoașterea lui Hristos prin această unire, reprezintă prilejul omului de a se uni cu Hristos și de a uni rațiunea și mintea sa cu rațiunea și mintea lui Hristos.

³² Преп. ЈУСТИН, *Гносеологија...*, pp. 154-155.

³³ Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, р. 62.

³⁴ Архим. Др Ј. ПОПОВИЋ, *Догматика...*, Књига трећа, р. 52.

³⁵ Преп. ЈУСТИН, *Проблем личности и познања...*, р. 119.

Atunci, cunoașterea lui se înfăptuiește prin Hristos și în Hristos, ajungând la cunoașterea apofatică a lui Dumnezeu.